

Literatuurstudie

Bachelorproject ASW

Etnische jongeren, identiteit en integratie

MAROKKAANSE JONGEREN IN NEDERLAND

Reguliere Variant
Jan Breur, studentnr. 3046664
Begeleider/beoordelaar: Jochem Thijs
Tweede beoordelaar: Robert Maier

Inhoudsopgave

Inleiding	p2
Doelen literatuurstudie	p3
Woordenlijst	p5
Hoofdstuk 1, De Discussie	p6
1.1 <i>Nationalisme en Islamofobie</i>	<i>p6</i>
1.2 <i>Marokkanen als Underdog</i>	<i>p8</i>
1.3 <i>Emancipatie van de Bevolkingsgroep</i>	<i>p10</i>
Hoofdstuk 2, Marokkanen in Nederland	p11
2.1 <i>Migratiegeschiedenis</i>	<i>p11</i>
2.2 <i>Manifestatie in de Nederlandse Samenleving</i>	<i>p12</i>
Hoofdstuk 3, Sociale Afstanden	p15
3.1 <i>Integratie en andere acculturatiestrategieën</i>	<i>p15</i>
3.2 <i>Etnische hiërarchie</i>	<i>p16</i>
3.3 <i>Ervaring en beleving</i>	<i>p17</i>
Conclusie: verdere denkkaders	p19
Gebruikte literatuur	p21

Inleiding

Zoals ik in de inleiding van mijn Plan van Aanpak reeds heb geschreven, is de Marokkaanse gemeenschap in Nederland – en dan met name de jongeren – een veelbesproken bevolkingsgroep. Die veelbesprokenheid van de bevolkingsgroep is voor mij aanleiding om na te gaan over hoe de doelgroep zijn sociaal-culturele status, zijn positie in de samenleving, ervaart en hoe dit zich verklaart.

In dit literatuuronderzoek zal ik een uiteenzetting geven van de problematiek. Ik begin met een nadere toelichting van de aanleiding van mijn onderzoek. Voorbeelden van de politieke en de maatschappelijke discussie rondom de doelgroep. Vanuit dit startpunt zal ik steeds verder uitzoomen. Na een beschrijving van de aanleiding zal een beschrijving van de doelgroep volgen, een beschrijving van het integratieproces van de doelgroep en uiteindelijk theorieën over acculturatiestrategieën en identiteitsvorming van nieuwkomers in samenlevingen.

Als een rode draad in deze literatuurstudie sta ik in elk van de hierboven geschreven onderdelen, vermits dit mogelijk is, stil bij het perspectief van de doelgroep, waarmee de aansluiting met mijn uiteindelijke onderzoek gestalte krijgt.

Omdat ik een kwalitatief onderzoek doe, heeft mijn literatuurstudie niet het doel om een hypothese te formuleren – zoals dit wel het geval zou zijn bij een kwantitatief onderzoek. Het doel van de literatuurstudie is het vormgeven van denkkaders en een verdere legitimering van de aanleiding van het onderzoek, doel- en vraagstelling van het onderzoek, de maatschappelijke relevantie van het onderzoek en het onderzoek als geheel.

In het onderdeel ‘Doelen Literatuurstudie’ geef ik een verdere verantwoording over de doelen en de opbouw van deze literatuurstudie. Een doel dat hierin niet expliciet vermeld staat, maar dat ik wel zeer waardevol acht, is dat deze literatuurstudie vooral erg prettig en boeiend is om te lezen. Hopende dit (voldoende) bewerkstelligd te hebben, rest mij enkel de lezer veel plezier toe te wensen bij het lezen van mijn verhaal.

Jan Breur

Doelen literatuurstudie

Zoals ik in mijn Plan Van Aanpak (PVA) heb aangegeven, is de literatuurstudie een belangrijk onderdeel van mijn onderzoek. In de literatuurstudie wordt een theoretisch fundament gelegd waarop ik mijn onderzoek verder uitbouw. In de hieronderstaande tekst, uit mijn PVA schets ik grof wat ik met mijn literatuurstudie wil; in dit hoofdstuk bouw ik dit verder uit.

Met de literatuurstudie voorafgaand aan mijn uiteindelijke onderzoek, wil ik twee zaken in kaart brengen. Enerzijds wil ik een beschrijving van de doelgroep geven. Dit doe ik door middel van demografische gegevens over de Marokkaanse gemeenschap in Nederland en aan de hand van onderzoeksliteratuur over de integratie van de doelgroep. Anderzijds wil ik de bestaande theorieën over in- en uitsluiting, integratie en groepsvorming in beeld brengen; deze zal ik vergelijken met de inbreng van de doelgroep in mijn onderzoek om zo te achterhalen in hoeverre de theorieën aansluiten bij de beleving van de doelgroep over hun positie in de maatschappij.

Uit: Plan van Aanpak

Deze literatuurstudie beoogt uiteraard datgene te doen dat verwoord is in het Plan van Aanpak; hieraan wordt invulling gegeven door in de eerste plaats drie basale vragen te stellen, welke elk een vertaling krijgen in een apart hoofdstuk van deze literatuurstudie.

1. Wat is er aan de hand?
2. Om wie gaat het?
3. Hoe werkt het?

Deze drie vragen dienen aan te sluiten op mijn onderzoeksvraag en onderzoeksdeelvragen, te weten:

- Hoe ervaren Marokkaanse jongeren hun sociale status binnen de Nederlandse samenleving en waardoor laat dit gegeven zich verklaren? (Hoofdvraag)
- Wat is de invloed van het politieke klimaat op de mate waarin Marokkaanse jongeren zich thuis weten Marokkaanse jongeren in de Nederlandse samenleving, en hoe laat die invloed zich verklaren?
- Welke ontwikkelingen worden als positief ervaren door Marokkaanse jongeren in Nederland, en waarom?
- Welke ontwikkelingen worden als negatief ervaren door Marokkaanse jongeren in Nederland, en waarom?

Wie vraag 1, “Wat is er aan de hand?”, tegen mijn onderzoeksvragen aanlegt, weet dat ‘er wat aan de hand’ is met Marokkanen – met name Marokkaanse jongeren – en hun positie in de samenleving. Het is een bevolkingsgroep waarover veel (vaak gegeneraliseerd) gesproken wordt. Uit dit gegeven valt af te leiden dat de samenleving deze groep aanmerkt als ‘anders dan de rest’; hen wordt een andere sociaal-culturele status toegekend. Het eerste hoofdstuk van mijn literatuurstudie, ‘De Discussie’ zoomt daarop in. Er worden hierin drie zaken uiteengezet, elk in hun eigen paragraaf.

Paragraaf 1.1, ‘Nationalisme en Islamofobie’, behandelt de gespannen relatie tussen de Marokkaanse en de autochtone Nederlandse bevolkingsgroep, die in het post 9/11-tijdperk aan de oppervlakte is gekomen door de populariteit van politici en opiniemakers die vijandig

tegenover de Islam – de religie van veel Marokkanen – staan en problemen zoals criminaliteit en dreigend terrorisme toeschrijven aan de aanwezigheid van nieuwe inwoners, met name Marokkanen.

Paragraaf 1.2, ‘Marokkanen als Underdog’, gaat in op de achterstandspositie van Marokkanen in Nederland; bijvoorbeeld op de arbeidsmarkt.

Paragraaf 1.3, ‘Emancipatie van de Bevolkingsgroep’, behandelt, zoals de paragraaftitel al suggereert, de emancipatie van de Marokkanen in Nederland, welke zich uit in muziek, films en media.

Met hoofdstuk 1, ‘De Discussie’, hoop ik de vraag “Wat is er aan de hand?” in grote lijnen te hebben beantwoord. Een volledig antwoord is echter onmogelijk; daarvoor is de materie te complex en gebeurt er teveel in de samenleving. Hoofdstuk 1 legitimeert tevens de aanleiding voor mijn onderzoek en geeft inhoudelijke handvatten voor de topiclijsten cq opdrachten waarmee ik mijn respondenten tegemoet zal treden; door te weten wat er speelt, weet ik welke vragen ik kan stellen.

Hoofdstuk 2, ‘Marokkanen in Nederland’, beantwoordt de vraag “Om wie gaat het?”, uitgesplitst in twee deelvragen met elk hun eigen paragraaf. De vraag “Hoe zijn de Marokkanen eigenlijk ‘hier’ gekomen?” wordt beantwoordt in paragraaf 2.1, ‘Migratiegeschiedenis’. Paragraaf 2.2 ‘Manifestatie in de Nederlandse Samenleving’ vertelt (en wederom zegt de titel het al), hoe de bevolkingsgroep zich manifesteert in de (huidige) Nederlandse samenleving. Tal van gebieden komen hierin aan bod; onderwijs, arbeidsmarkt, taal, criminaliteit, religie, huisvesting... Hier streef ik een (zo) compleet (mogelijk) overzicht te geven van wie de Marokkaanse bevolkingsgroep precies is. Met de feiten die in dit hoofdstuk gepresenteerd worden, kunnen tevens oneigenlijke argumenten in discussies worden tegengegaan.

Het laatste hoofdstuk voor de conclusies (hoofdstuk 3, ‘Acculturatie en (sociale) identificatie’) moet de vraag “Hoe werkt het?” beantwoorden. Een vraag die simpel oogt, maar dit zeker niet is! Een drietal paragrafen gaan in op een aantal deelvragen over hoe ‘het werkt’, hoe een sociale status wordt toegekend aan een bevolkingsgroep en hoe daarmee wordt omgesprongen. De opbouw van het hoofdstuk verloopt volgens hetzelfde principe als die van de twee eerdere hoofdstukken. Dit laatste hoofdstuk is wellicht het belangrijkste; hierin komen de theorieën aan bod die de basis het verklarende deel van mijn onderzoek zullen vormen.

Ik tracht de hoofdstukken zoveel mogelijk op elkaar aan te laten sluiten, en in samenhang met elkaar te laten zijn. Toch zal elk hoofdstuk een uitgesproken eigen karakter hebben. Zo zal hoofdstuk 1 erg bij de alledaagse praktijk en discussie liggen, zal hoofdstuk 2 ‘droge’ feiten aan het voetlicht brengen en zal hoofdstuk 3 zich laten kennen door een sterk theoretisch karakter.

In de conclusie van deze literatuurstudie kijk ik terug op de basale vragen waarop de hoofdstukken zich laten baseren, en de antwoorden hierop. Op basis hiervan stel ik mijn verdere denkkaders vast.

Woordenlijst

Onderstaande lijst dient als ondersteuning bij het wegwijs worden in de verschillende begrippen die worden gebruikt.

Allochtoon:	Persoon van wie ten minste één ouder niet in Nederland is geboren.
Arbeidsmigratie:	Migratie naar een ander land, teneinde daar (betaalde) arbeid te verrichten.
Assimilatie:	Acculturatiestrategie waarbij de cultuur van het land van herkomst wordt vervangen door de cultuur van het ontvangende land.
Autochtoon:	Persoon van wie beide ouders in Nederland zijn geboren.
Fascisme:	Verzameling van ideologieën waarin de totalitaire staat, verwerping van de democratie en verheerlijking van geweld centraal staan.
Gezinshereniging:	Toelating/komst van een gezin van een migrant in zijn nieuwe land.
Gezinsvorming:	Het zoeken van een huwelijkspartner voor of door een migrant in het land van herkomst.
Hiërarchische ladder:	Rangorde van aanzien tussen verschillende groepen
Ingroup:	Groep waartoe een individu zichzelf en anderen, die aan zekere criteria voldoen, rekent – bijvoorbeeld de eigen etnische groep.
Integratie:	Acculturatiestrategie waarbij zowel de cultuur van het land van herkomst als van het ontvangende land wordt omarmd.
Intergroup:	Hetgeen zich tussen verschillende groepen afspeelt.
Islamofobie:	Overtuiging dat de Islam een bedreiging is.
Marginalisering:	Acculturatiestrategie waarbij noch de cultuur van het land van herkomst wordt vastgehouden, noch de cultuur van het ontvangende land aanvaard wordt.
Migrantisering:	Het toeschrijven van bepaalde fenomenen als eigen voor (bepaalde categorieën) migranten.
Nationalisme:	Ideologie die zich baseert op vaderlandstrots en die de natie wil vrijwaren voor uitheemse invloeden.
Niet-Nederlander:	In Nederland woonachtig persoon die niet over de Nederlandse nationaliteit beschikt.
Nieuwe inwoners:	Verzamelnaam voor niet-Nederlanders, buiten Nederland geboren en allochtonen.
Outgroup:	Groep die niet voldoet aan de criteria om tot de <i>ingroup</i> te behoren.
Remigratie:	Het definitief terugkeren door migranten naar het land van herkomst.
Segregatie:	Acculturatiestrategie waarbij de cultuur van het ontvangende land niet wordt overgenomen en men vasthoudt aan de cultuur van het land van herkomst.
Sociale Status:	Mate waarin een persoon of bevolkingsgroep wordt geaccepteerd als volwaardig deel uitmakend van de samenleving.
Xenofobie:	Angst voor datgene dat vreemd/uitheems is.

Hoofdstuk 1

De discussie

Wie mijn Plan van Aanpak en de inleiding van deze literatuurstudie gelezen heeft, weet dat de aanleiding van mijn onderzoek de politieke en maatschappelijke discussie is die er bestaat omtrent Marokkanen, en met name Marokkaanse jongeren. Dit hoofdstuk schetst de discussie en daaruit voortvloeiend de positie die Marokkanen in de Nederlandse samenleving innemen. Behalve van wetenschappelijke bronnen wordt er in dit hoofdstuk ook gebruik gemaakt van journalistieke bronnen.

Het politieke klimaat kenschetst zich sinds 9/11 door Islamofobie en xenofobie, gepredikt door populistische politici en opiniemakers, die in Marokkanen – en vooral de jongeren met een Marokkaanse achtergrond – de ideale zondebok zien voor alles wat er niet deugt in de Nederlandse samenleving. Marokkanen hebben daarbij (gegeneraliseerd als groep) een taal- en een arbeidsmarktachterstand. Ze komen niet ‘aan de bak’ en ze verstaan hun eigen burenen niet. Een grove schets van de situatie omtrent Marokkanen in de Nederlandse Samenleving die weinig positief stemt... En desalniettemin komt de emancipatie van de Marokkaanse bevolkingsgroep langzaam maar zeker op gang. Wat is er aan de hand?

1.1 Nationalisme en Islamofobie

“Er is een vijfde colonne van geitenneukers in dit land, die autochtonen veracht en bespuwt. Ze haten onze vrijheid. En hoewel hun niets in de weg wordt gelegd op materieel of cultureel gebied, is het hun overtuiging dat goddeloos Nederland van de aarde weggevaagd moet worden.”

Theo van Gogh, 2001

Bovenstaande is een inmiddels legendarisch citaat van Theo van Gogh, waarmee de columnist/cinéast Marokkanen beschreef en veel kwaad bloed heeft gezet. De geschiedenis leert dat Van Gogh met zijn uitspraken dusdanig veel kwaad bloed heeft gezet, dat dit heeft geleid tot zijn moord door Mohammed B. Opmerkelijk is, dat Van Gogh niet alleen stond in zijn ideeën over Marokkanen in Nederland – of in de wijze waarop hij dit verwoordde. Het ‘post 9/11-tijdsgewricht’ kent vele politici en opiniemakers die op dergelijke wijze uitten hoe zij over Marokkanen en over het geloof van veel van hen, de Islam, dachten. Pim Fortuyn, Ayaan Hirsi Ali, Rita Verdonk, Marco Pastors, Geert Wilders, Ehsan Jami; stuk voor stuk hebben zij naam gemaakt als ‘Islam- en integratiecritici’. ‘Zelfs’ PvdA-wethouder Rob Oudkerk bezondigde zich aan een beledigende uitspraak, te weten ‘kutmarokkanen’, een kwalificatie die later dankzij rapper Raymzter tot geuzennaam werd verheven.

In zijn aanloop naar de verkiezingen van 2002, voorspelde Pim Fortuyn een oorlog met de Islam. De Islam werd door hem beschouwd als de vijand waarvoor geen plaats dient te zijn in Nederland (Irrgang e.a., 2002). Islamiëten zouden, als het aan hem gelegen had, het land niet meer inkomen en vormden toch enkel ‘dood gewicht’. Zijn uitspraken doen erg nationalistisch aan, maar zijn zeker niet fascistisch te noemen. Het streven naar een totalitaire staat, de verwerping van de democratie en de verheerlijking van geweld (Woerdman, 1999) ontbreken. Desalniettemin is er toch sprake van een nationalistische, xenofobische politieke stroming van welke de opgang gepaard ging met de opkomst van Fortuyn, en welke zes jaar later vooral door Wilders wordt belichaamd.

Aanvankelijk wordt deze nieuwe politieke stroming, zo blijkt uit een artikel uit de Volkskrant, met een zeker enthousiasme onder de allochtone bevolking ontvangen. “Pim Fortuyn geniet grote steun onder allochtone organisaties. De lijsttrekker van de LPF 'doorbreekt taboes' en 'laat migranten de hand in eigen boezem steken'. Wel is er kritiek op Fortuyns toonzetting, en zijn pleidooi voor het sluiten van de grenzen. Dit blijkt uit een rondgang van de Volkskrant langs tien landelijke migrantenorganisaties.” (Volkskrant, 2002) In hetzelfde artikel licht Mohamed Sini, voorzitter van de stuurgroep Islam en Burgerschap deze opmerkelijke steun toe: “De dag van 11 september maakte al duidelijk dat het anders moet. Allochtonen moeten meer worden aangesproken op hun burgerschap. Zelf verantwoordelijkheid gaan dragen voor criminaliteit, vroegtijdig schoolverlaten, vandalisme. Hun goede wil laten zien.” Driss el Boujouffi van de Unie van Marokkaanse Moskeeën geeft aan dat het stemmen op Fortuyn een vorm van emancipatie is. Said Bouddouft van het Samenwerkingsverband Marokkanen en Tunesiërs (SMT) en Ahmed Aboutaleb (toen nog van Forum) hebben, volgens het artikel, minder met Fortuyn – zij geven aan van mening te zijn dat Fortuyn 1,7 miljoen mensen in een hoek neerzette.

De spanningen die het gevolg waren van deze nieuwe stroming, kenden hun hoogtepunt in 2004, na de moord op Theo van Gogh door Mohammed B., een jongen met een Marokkaanse achtergrond. Rellen breken uit. En wraakacties: moskeeën en Islamitische basisscholen worden in brand gestoken, beklad, beplakt of besmeurd. Waar eerdere incidenten nog vrij kalm werden ontvangen in de Nederlandse samenleving (de aanslagen op 9/11, de moord op Pim Fortuyn – weliswaar door de autochtone Volkert van der G), was nu het hek van de dam. Een zogenaamde Lonsdale-jongere geeft zijn mening over allochtonen, die ‘niet per definitie agressief’ zijn, maar ‘wel kwaadaardig’: “Ze geven geen moer om onze waarden en hebben schijt aan een veilige, aangename samenleving.” (Homan, 2006)

Anno 2007, 2008 is het relatief rustig – in vergelijking met eind 2004. Toch braken er in Amsterdam rellen uit, nadat een Marokkaanse jongen daar een tweetal agenten aanviel en dit met de dood moest bekopen. (Hierover meer in 1.2, Marokkanen als Underdog.) Ook is Ehsan Jami, oprichter van een comité voor ex-moslims, in elkaar geslagen door jongens met een Marokkaanse achtergrond, als ‘verging’ voor zijn ‘afvalligheid’. In reactie hierop, schreef Geert Wilders, fractievoorzitter van de Partij Voor Vrijheid (PVV) een opiniestuk in de Volkskrant. “De kern van het probleem is de fascistische islam, de zieke ideologie van Allah en Mohammed zoals neergelegd in de islamitische Mein Kampf: de Koran. De teksten uit de Koran laten weinig aan de verbeelding over.” (Wilders, 2007) In dit tijdsgewricht is het vooral Geert Wilders die zich profileert als de vertegenwoordiger van de Islamofobe politieke stroming. Moslims in Nederland reageren echter niet meer zo heftig op zijn uitspraken als dat zij in 2004 zouden doen. Het is goed mogelijk dat er sprake is van Wilders-moeheid. „Dat merken we aan de reacties op onze site. Waar uitspraken van Wilders nog woedende reacties opriepen, worden ze de laatste tijd weggehoond. Niemand reageert meer serieus op die man, wij ook niet.” Aldus Mohammed el Aissati van de site Maroc.nl (Nieuwsfeit, 2007). Abdesamad Belhaj, van stichting Stem van Marokkaanse Democraten Nederland, ziet een vergelijkbare trend en probeert dat als volgt te verklaren: „Iedereen heeft de beelden van de gruwelijke moord op Theo van Gogh nog op zijn netvlies. Ik weet dat de Marokkaanse gemeenschap daar veel van heeft geleerd. Niemand zit te wachten op een herhaling.”(Nieuwsfeit, 2007). Momenteel werkt Wilders aan een film om het ‘fascistische karakter’ van de Islam aan te tonen, waarin onder andere een steniging en een onthoofding te zien zullen zijn. De film zal in maart te zien zijn.

1.2 Marokkanen als underdog

Behalve dat er in de Nederlandse samenleving sinds 9/11 een islamofobische beweging is opgekomen – en daarmee het geloof van van veel Marokkanen onder vuur ligt, kent de Marokkaanse gemeenschap in Nederland nog meer belemmeringen op het terrein van volwaardig burgerschap. Achterstanden op gebieden van taal, opleiding en arbeidsmarkt (zie: hoofdstuk 2) maken dat Marokkanen veelal een underdogpositie innemen in de Nederlandse samenleving.

Zo bericht de Volkskrant in 2007 dat de werkloosheid onder Marokkanen maar liefst 17% is. Bij autochtone Nederlanders is de werkloosheid slechts 4%. Het SCP kan voor de helft van de gevallen geen verklaring vinden en vermoedt dat discriminatie deels een rol speelt. Van de werkzoekende allochtonen voelen vier op de vijf zich echter niet gediscrimineerd (Herderschee en De Slover, 2007). Het artikel verhaalt echter niet hoe de verdeling onder de allochtonen die zich aldanniet gediscrimineerd voelen is. Het is niet uitgesloten dat de beleving van discriminatie hoger is onder Marokkanen dan onder andere leeftijdsgroepen.

Al eerder is deze situatie ter sprake gekomen; toenmalig minister van Integratie en Vreemdelingenzaken, Rita Verdonk, liet in januari 2005 bijvoorbeeld al weten dat zij zich niet kon herkennen in verhalen die wezen op een mogelijke discriminatie op de arbeidsmarkt. “Je hoort ook in Nederland wel gonzen dat sollicitanten worden geweigerd, alleen maar omdat ze een buitenlandse naam hebben. Maar niemand kan mij tot dusver een geval tonen waarin dit is bewezen.” Zegt ze dat jaar op de nieuwjaarsbijeenkomst van multicultureel instituut Forum. (Bessems, 2005) Daarnaast waarschuwt ze voor onterechte klachten over discriminatie: “Je moet mensen niet zomaar van discriminatie beschuldigen. Je moet goed kijken naar de reden waarom iemand is geweigerd. Is dat toch niet omdat hij of zij het Nederlands onvoldoende beheerst?” (Bessems, 2005)

Met die laatste retorische vraag lijkt ze te suggereren dat het onvoldoende beheersen van de Nederlandse taal de reden bij uitstek is om allochtone sollicitanten te onthouden van een aanstelling. Haar stellingname, dat beschuldigingen van discriminatie onterecht zijn, is te ontkrachten met het onderzoek dat GroenLinks dat jaar deed. Zij lieten Marokkaanse en Nederlandse jongeren solliciteren bij 62 bouwbedrijven; slechts 17% van de Marokkaanse jongeren werd uitgenodigd voor een gesprek – tegenover 39% van de Nederlandse jongeren. (ANP, 2006). Een week daarvoor liet ook onderzoeksbureau E-Quality weten dat zij, in tegenstelling tot het ministerie van Economische Zaken, discriminatie constateren op de arbeidsmarkt (ANP, 2006).

De discriminatie op de arbeidsmarkt bestond al voor 9/11 en is hierdoor nauwelijks te bestempelen als een product van Islamofobie. In 1998 is er in kaart gebracht wat de verwachte werkloosheid onder diverse doelgroepen (opleidingsniveau, beroepsniveau, jongeren, sekse, regionale werkloosheid in ogenschouw nemend) en wat de feitelijke werkloosheid is. Met een verwachte werkloosheid van 15,8% en een feitelijke werkloosheid 37,6% is het verschil bij Marokkanen het grootst, maar de repectievelijke verschillen bij Turken, Surinamers en Antillianen zijn van vergelijkbare proportie – bij autochtone Nederlanders is er geen verschil tussen de feitelijke en de verwachte werkloosheid. Om dit verschil verder te kunnen verklaren zijn ook taalbeheersing, verblijfsduur en arbeidsmarktgedrag aangemerkt als factoren die een rol kunnen spelen in werk en werkloosheid bij nieuwe inwoners (Van der Werf, 1998). Hier is dicriminatie of achterstelling echter niet mee uitgesloten. In 1978 is er door middel van experimenten vastgesteld dat er wel degelijk discriminatie plaatsvindt op de arbeidsmarkt

(Bovenkerk, 1978). Dit wordt geïllustreerd met het duo Romeo Pengel (Surinamer) en Piet Doesburg (Nederlander) die beiden reageren op een advertentie in De Telegraaf. Op de vraag of Pengel vooral ervaring heeft met zwakstroom of met sterkstroom, antwoordt Pengel dat hij vooral ervaring heeft met zwakstroom. Hierop krijgt hij te horen dat daar geen werk voor is. Doesburg, die vijf minuten later belt, krijgt te horen dat het bedrijf op zoek is naar een all-round elektrotechnicus. Doesburg waarschuwt dat hij vooral ervaring heeft met zwakstroom, maar wordt desondanks uitgenodigd voor een gesprek. In 1994 herhaalde Bovenkerk zijn experimenten, ditmaal met een duo bestaande uit een Marokkaan en een Nederlander; eveneens gelijk gekwalificeerd. In 35-40% bleek de Marokkaan gediscrimineerd worden; niet zijn (gebrek aan) opleiding maar zijn Marokkaanse achtergrond bleek een belemmering om uitgenodigd te worden voor een sollicitatiegesprek (Gras e.a., 1995). Ook recente onderzoeken van GroenLinks en E-Quality (ANP, 2006) wijzen op het bestaan van discriminatie op de arbeidsmarkt. Uit het onderzoek uit 1994 blijkt dat voor banen waarvoor meer scholing wordt vereist, beduidend minder werd gediscrimineerd. Wel was de discriminatie tussen 1978 en 1994 als geheel toegenomen (Gras e.a., 1995).

Behalve met de zojuist beschreven ogenschijnlijke traditie van arbeidsmarktdiscriminatie, hebben Marokkanen in Nederland te kampen met een slechte naam. Zij staan onderaan de ladder van etnische hiërarchie (zie hoofdstuk 3) en de bevolkingsgroep wordt in de media vaak geassocieerd met negatieve zaken. Zo berichtte de Telegraaf in 2007 dat ‘allochtone jongeren’ op ‘homo’s jagen’ (De Telegraaf, 2007), nog geen maand nadat het bericht verschijnt dat Marokkanen een homo in de gracht gooien (De Telegraaf, 2007). De partner van het slachtoffer gaf aan niet te weten of het voorval te maken heeft met de geaardheid van zijn partner. Twee weken eerder verscheen in de Telegraaf het bericht dat een Amsterdamse snackbarhouder is weggetreiterd door Marokkanen die zijn ruit 38 maal hebben ingegooid in een tijdsbestek van enkele jaren. In desbetreffend artikel lezen we de volgende zin: “Een groep Marokkaanse jongeren kon het echtpaar aan de van Kinsbergenstraat jarenlang ongestraft terroriseren.” (De Telegraaf, 2007)

In 2004 berichtte dezelfde krant dat Marokkanen een portret van cinéast/collumnist Theo van Gogh hebben ondergespuugd en de schilder ervan hebben lastiggevalen (De Telegraaf, 2004), De Volkskrant berichtte in 2006 dat 40% van de Marokkaanse jongeren er anti-westerse gevoelens op nahoudt (Groen en Kruijt, 2006), dit jaar nog berichtte het AD over stigmatisering door justitie van Marokkanen door een tweetal Marokkanen op basis van ‘flinterdun bewijs’ aan te houden op verdenking van het voorbereiden van terroristische activiteiten (Den Hartog en Tates, 2008). De krant meldde in 2007 dat discotheek Time Out in Gemert Marokkanen mag weigeren omdat eerder een grote groep Marokkaanse Helmonders slaags is geraakt met het beveiligingspersoneel. Anders dan dat de kop van het artikel suggereert gaat het niet om selectie op etnische afkomst, maar om het buiten de deur houden van noitoure relschoppers – Marokkaanse gasten die zich fatsoenlijk weten te gedragen blijven welkom (AD, 2007). De PVV, de partij van Wilders, pleitte dat jaar voor een stadionverbod voor Marokkaanse voetbalfans, naar aanleiding van de rellen bij de wedstrijd Jong Oranje – Jong Marokko. De PVV gaf aan van mening te zijn dat de relschoppers, alvorens een langdurige straf uit te zitten, stadions zouden moeten schoonmaken en “daartoe hun tandenborstel meenemen” (AD, 2007).

Een kritische nieuwsconsument zou berichtgeving als in bovenstaande voorbeelden tendentiekunnen noemen. Uiteraard gaat een Marokkaan die homo’s lastigvalt, een portret van Van Gogh bespuugt of betrokken is in rellen, niet vrijuit voor zijn gedrag. Echter, bovenstaande voorbeelden suggereren dat dergelijk gedrag, van het beramen van terroristische activiteiten tot het betrokken raken van een vechtpartij in een discotheek, als inherent aan het

Marokkaan zijn kan worden beschouwd. Het pleidooi van de PVV, voor een stadionverbod voor Marokkanen, is hier het meest vergaande voorbeeld van.. De suggestie dat negatief gedrag inherent is aan Marokkaan zijn, versterkt niet alleen de underdogpositie van de Marokkanen, maar is tevens een voedingsbodem voor onvrede. Deze onvrede wordt verwoordt door ‘Sergeant’, een Marokkaanse jongere, in het boek ‘Kapot Moeilijk’ van Jan-Dirk de Jong: “Er is al teveel geschreven over deze buurt, weet je. Je moet die dingetjes niet geloven wat er allemaal in de krant staat. Ze liegen, wullah (ik zweer ‘t je)! Allemaal ‘blah’ (onzin). Hun weten als het over ‘Marokkanen’ gaat, dat die shit verkoopt. Dát willen mensen lezen. Alleen slechte dingen over ons, begrijp me?” (De Jong, 2007)

1.3 Emancipatie van de bevolkingsgroep

Tegenover een golf van Islamofobie en een diepgewortelde underdogpositie van achterstelling en een negatief imago, is er ook goed nieuws voor Marokkanen in de Nederlandse samenleving. Langzaam maar zeker lijken ze zich uit hun achterstandspositie te worstelen. Dit valt het meest op in de popcultuur: Nederlands-Marokkaanse rappers als Raymzter, Ali B en Yes-R maken furore in de Nederlandse hitparade. De hit ‘Kutmarokkanen’ van Raymzter, genoemd naar een uitspraak van de toenmalige Amsterdamse PvdA-wethouder Oudkerk, markeert het begin van de populariteit van nederlandstalige rapmuziek, uitgevoerd door nieuwe inwoners van Nederland met een (gedeeltelijk) Marokkaanse achtergrond. Het nummer is een aanklacht tegen het criminaliseren van de Marokkaanse gemeenschap en het generaliseren ervan. ‘Kutmarokkanen’ baarde zoveel opzien dat er een item aan besteed werd in het Achtuurjournaal en dat het aandacht kreeg in de talkshow van Barend & Van Dorp. Rapper Raymzter gaf interviews in diverse muziekbladen en radioprogramma’s. Ook ontketende hij diverse discussies op Marokkaanse websites (Cabenda en Van Driel, 2002).

Ook op het gebied van film en tv maken Marokkanen een opmars in Nederland. De speelfilm ‘Shouf Shouf Habibi’, die ingaat op de cultuurverschillen tussen Nederlanders en Marokkanen was de meest populaire film van 2004 (ANP, 2005). De film werd in 2005 voorbijgestreefd door ‘Het Schnitzelparadijs’, over een liefdesrelatie tussen een Marokkaanse afwashulp en het Nederlandse rijke nichtje van de directrice van het restaurant (ANP, 2005). Op tv is het programma ‘De Meiden van Halal’, van de gezusters Alareachi populair. De zussen laten in het programma zien “hoe het ook kan” en proberen ze mensen die anders dan hen denken te begrijpen. In het programma benadrukken de drie zussen hun Nederlanderschap; in de intro is te zien hoe zij, gehuld in respectievelijk een rode, een witte en een blauwe hoofddoek over een hekje in een polderlandschap klimmen (Bos, 2007)

Niet alleen in de media, maar ook in het dagelijks leven, halen Marokkanen hun achterstanden in. In het derde kwartaal van 2007 hadden Marokkanen (en Turken) twee keer zo vaak geen werk als autochtonen. In 2006 was dit nog drie keer zo hoog (ANP, 2008). Natuurlijk is de werkloosheid verhoudingsgewijs erg hoog, er zijn tekenen van verbetering. In de Nederlandse samenleving tekent zich een Marokkaanse middenklasse af (zie hoofdstuk 2); hoewel een groot deel van de Marokkanen in Nederland achterblijft in de onderklasse, lijkt dit lot niet definitief bezegeld. Een toenemende groep – hoewel deze nog relatief klein is – ontworstelt zich uit de bestaande achterstandspositie. Of de bevolkingsgroep hiermee stijgt op de etnische hiërarchische ladder (zie hoofdstuk 3) zal nog moeten blijken.

Hoofdstuk 2

Marokkanen in Nederland

Volgens de Bosatlas van Nederland is 12,5% van de 691.357 niet-Nederlanders in 2006 afkomstig uit Marokko. Van de 3.147.615 allochtonen (personen van wie ten minste één ouder in het buitenland is geboren) heeft er 10,3% een Marokkaanse achtergrond. Allochtonen uit Marokko wonen in 2006 voornamelijk in de Randstad, waar het percentage veelal oploopt tot boven de 1,4% per gemeente. In Noordoost-Nederland wonen de minste allochtonen uit Marokko; hier blijft het percentage veelal onder de 0,1%. De prognose voor 2025 luidt dat er bijna 0,2 miljoen Marokkaanse inwoners van de eerste generatie en bijna 0,25 miljoen Marokkaanse inwoners van de tweede generatie woonachtig zullen zijn in Nederland.

De etnische context waarbinnen deze ontwikkelingen zich voltrekken zijn totaal niet te vergelijken met de situatie in 1900. Het aantal inwoners dat buiten Nederland is geboren is tussen 1900 en 2006 gestegen van 52.989 naar 1.734.722 (Bosatlas van Nederland). Waar Duitsers (60,1%) en Belgen (28,1%) in 1900 nog de grootste groep buiten Nederland geboren inwoners waren, is het percentage ooster- en zuiderburen geslonken tot respectievelijk 6,7% en 2,7%. Marokkanen bevonden zich, voor zover al aanwezig, in 1900 in de groep overig (7,4%) en het aantal inwoners van Nederland van Marokkaanse komaf was hiermee als nihil te bestempelen. In 2006 is 9,7% van de buiten Nederland geboren inwoners Marokkaans. In 1900 waren er buiten het grensgebied nauwelijks gemeentes waar het aantal inwoners dat niet in Nederland is geboren hoger was dan 1%; in 2006 is niet het grensgebied maar vooral de Randstad een populair vestigingsgebied voor buiten Nederland geboren. Hier zijn vooral veel gemeentes waar het percentage buiten Nederland geboren boven de 10% uitkomen. In de grote steden komt het percentage allochtonen zelfs boven de 25% uit. Gemeentes met minder dan 2% buiten Nederland geboren of 6% allochtonen zijn zeldzaam geworden.

De hierboven beschreven demografische ontwikkeling in acht nemend, is het niet verwonderlijk dat er onder de autochtone bevolking van Nederland enige weerstand ontstaat jegens 'nieuwe inwoners' (niet-Nederlanders, buiten Nederland geboren en allochtonen). In een eeuw tijd is de samenstelling van de bevolking haast revolutionair snel veranderd. Hoe er vandaag de dag gesproken wordt over nieuwe inwoners, en vooral Marokkanen, is te lezen in hoofdstuk 1. In dit hoofdstuk wordt vooral de migratie- en integratiegeschiedenis van Marokkanen in Nederland beschreven, en de wijze waarop deze bevolkingsgroep zich manifesteert in Nederland.

2.1 Migratiegeschiedenis

Het einde van de Tweede Wereldoorlog markeerde een verandering in de migratiegeschiedenis van West-Europa. "De totale omvang van migratie nam toe, immigratie werd belangrijker ten opzichte van emigratie (veel landen kregen nu te maken met een immigratieoverschot) en vooral de langeafstandsimmigratie groeide sterk." (Wilterdink in Geuijen e.a., hoofdstuk 3, 1998) In de periode tussen 1955 en 1975 was er een grote arbeidsmigratie. Dit, omdat er een grote vraag naar laaggeschoolde en relatief laag betaalde industriearbeid bestond als gevolg van de versnelde industrialisatie.

Aanvankelijk is er geen structuur in de werving van buitenlandse arbeidskrachten, maar in 1960 begon Nederland met het sluiten van wervingscontracten met het buitenland. In 1969 sloot Nederland een wervingcontract met Marokko. Werkgevers werden, na het indienen van

een aanvraag bij het ministerie van Sociale Zaken, doorverwezen naar een wervingsbureau. Werkgevers waren verantwoordelijk voor huisvesting en kostgeld en waren verplicht de reis naar Nederland te bekostigen en vakanties in het land van herkomst mogelijk te maken. De stroom buitenlandse werknemers beperkte zich niet tot de officiële kanalen; 70% kwam als illegaal, werd rechtstreeks door een bedrijf naar Nederland gehaald of kwam uit een ander EEG-land (Van der Werf, 1998).

Arbeidsmigranten, veelal mannen, zouden slechts tijdelijk in Nederland verblijven. Tussen 1960 en 1970 is dan ook ongeveer 60% teruggekeerd naar het land van herkomst. Echter, in de loop der tijd veranderde de tijdelijke arbeidsmigratie in blijvende vestiging in Nederland (Van der Werf, 1998). Door de daling van industriële arbeid in West-Europa en door automatisering en internationalisering van de productie verminderde het arbeidsaanbod voor de arbeidsmigranten. In heel West-Europa werd de rekrutering van arbeidsmigranten stopgezet in 1973 en 1974. Omdat hierdoor terugkeer naar het land van herkomst onherroepelijk zou worden, vestigden de arbeidsmigranten zich steeds vaker permanent. Gezinshereniging en gezinsvorming vonden vanaf die jaren plaats (Wilterdink in Geuijen e.a., hoofdstuk 3, 1998).

Gezegd moet worden dat er niet alleen gekozen werd voor permanent verblijf. In het begin van de jaren '80 stelde het SCP haar prognoses over toename van Turken en Marokkanen naar beneden bij, vanwege stijgende remigratie van die bevolkingsgroepen. (SCP, Sociaal en Cultureel Rapport 2004)

2.2 Manifestatie in de Nederlandse samenleving

Met het meer permanent wordende karakter van het verblijf van de arbeidsmigranten – en later ook hun gezinnen – werd Nederland voor steeds meer Marokkanen een thuis. Niet alleen nam hun getal toe, maar ook op andere manieren werden zij steeds zichtbaarder omdat zij een rol kregen in het inrichten van de Nederlandse samenleving. De religieuze, culturele en culinaire bagage die zij meebrachten werden in steeds hogere mate waarneembaar voor de rest van de samenleving.

Vanaf de tweede helft van de jaren '70, toen Nederland voor de arbeidsmigranten steeds meer een permanente vestigingsplek werd, begonnen de Islamitische organisaties steeds meer een rol te spelen. Marokkanen (en ook Turken) met een Islamitische achtergrond werkten samen om een moskee in hun buurt op te zetten. Aanvankelijk waren dit opgekochte woonhuizen, omgebouwd tot gebedsruimtes. Er vond ook een verbreding van activiteiten plaats; zo startten de moskeeverenigingen ook theehuisjes en winkeltjes. Ook werd er koranles voor kinderen opgezet. Op landelijk niveau blijft bij Marokkaanse moslims de organisatiegraad echter laag, vanwege streekgebondenheid, etnische herkomst en mate van loyaliteit aan de Marokkaanse monarchie, die scheidslijnen door de bevolkingsgroep doen lopen (Sunier in Geuijen e.a., hoofdstuk 5, 1998).

In de jaren '80 werd de betekenis van Islamitische organisaties beleidsrelevant, omdat het permanente verblijf de tijdelijkheid verving als uitgangspunt van de overheid. Vanaf dat moment nam ook hun rol een vlucht. Organisaties zetten zich in om tal van faciliteiten, zoals meer en betere gebedsruimtes, Islamitische geestelijke verzorging in ziekenhuizen en het leger, Islamitische scholen, et cetera. Er werd geredeneerd vanuit een achterstandspositie van moslims; vanuit die beredenering werd de samenleving voor hen 'opengebrouwen'. "Juist door het 'allochtone' karakter van de Islam te benadrukken, als iets dat behoort bij de culturele

eigenheid van een bepaalde categorie migranten, konden Islamitische organisaties met kracht van argumenten bepaalde voorzieningen en regelingen afdwingen.” (Sunier in Geuijen e.a., hoofdstuk 5, 1998) Er was sprake van ‘migrantisering’ van de Islam.

Door de getalsmatige toename van Marokkanen in Nederland en door het bewerkstelligen van voorzieningen en regelingen door Islamitische organisaties, werd de Marokkaanse bevolkingsgroep steeds zichtbaarder in de Nederlandse samenleving. Vanwege de huisvestingsconcentratie van de bevolkingsgroep, die vooral in de grote steden plaatsvindt. 40% van de niet-westerse allochtonen woont in de grote steden (SCP, Sociaal en Cultureel Rapport 2004).

Veel Marokkanen maken, zoals andere niet-westerse allochtonen, deel uit van de onderklasse op het gebied van opleiding, arbeid en inkomen (SCP, Sociaal en Cultureel Rapport 2004). Hoewel niet-westerse allochtonen in deze klasse oververtegenwoordigd zijn, zijn zij daar in absolute zin overigens niet in de meerderheid (Roelandt, 1994). Wel maakt het, dat velen van hen veroordeeld zijn tot het wonen in concentratiewijken, waardoor tweedeling in de samenleving in gettovorming van die wijken op de loer liggen.

Volgens het ‘ecologische model van stedelijke groei’ van Burgess (1923), is een stad opgebouwd uit concentrische cirkels, waarvan de binnenste het zakencentrum is. De cirkel daaromheen is een zone van woonkazernes; de eigenaren hiervan speculeren veelal op uitbreiding van het centrumgebied en bekommeren zich daardoor niet of nauwelijks om de woon- en leefkwaliteit in deze zone, die wordt bevolkt door mensen die zich slechts in geringe mate iets aantrekt van het doen en laten van een ander. Verval, kaalslag en sanering zijn kernmerkend voor deze zone. In de cirkel hieromheen bevinden zich de nettere arbeidersbuurten, en naarmate je verder van het centrum komt neemt de klasse van de wijk toe (Van der Loo in Van Hoof en Van Ruysseveldt, 1996). Doordat veel Marokkanen tot de onderklasse behoren, zullen zij vooral in de cirkels leven die het dichtst om het centrum liggen, en komen hierdoor vooral in aanraking met andere leden van de onderklasse – waaronder dus ook de autochtone onderklasse. In Den Haag, bijvoorbeeld, zie je dat in de wijken waar het gemiddelde inkomen het laagst is, ook de meeste niet-westerse allochtonen gehuisvest zijn (Bosatlas van Nederland).

Een kleine, doch toenemende groep Marokkanen is bezig de onderklasse te ontstijgen. Had in 1991 nog 6% van de Marokkanen in Nederland een baan op tenminste middelbaar functieniveau, in 2002 was dit 15% (SCP, Sociaal en Cultureel Rapport 2004). De groei van deze middenklasse is tevens waarneembaar in verhuisgedrag; gezien het stijgende opleidingsniveau is het te verwachten dat deze ontwikkeling zich ook zal uiten in vrijetijdsbesteding en politieke participatie (SCP, Sociaal en Cultureel Rapport 2004).

Ondanks de toename van deze groep, geldt er voor veel Marokkanen nog een maatschappelijke achterstand. Van de eerste generatie Marokkanen heeft 60% soms problemen bij het spreken van de Nederlandse taal; 20% heeft hier zelfs vaak tot altijd moeite mee. Bij de tweede generatie gaat het om bijna 20% die soms en ongeveer 2% die vaak of altijd moeite heeft bij het spreken van de Nederlandse taal (Bosatlas van Nederland).

Na Antillianen hebben Marokkanen het hoogste overall criminaliteitscijfer (Jennissen en Blom, 2007) Van de 158.270 verdachten in Nederland in 2003 hebben er 6.234 de Marokkaanse nationaliteit of zijn in Marokko geboren. Per 100.000 inwoners is dat 410. Hierin zijn Marokkaanse jongeren die in Nederland geboren zijn niet meegerekend; zij

worden aangemerkt als Nederlander (Van Tilburg et al, 2003). Het aantal verdachten van Marokkaanse komaf in de leeftijd tussen de 12 en 65 jaar is tussen 1999 en 2004 gestegen van minder dan 5% naar bijna 6% van het aantal inwoners uit dezelfde leeftijds- en herkomstgroepering (Bosatlas van Nederland). Marokkanen worden veelal verdacht van vermogensdelicten, waar aldanniet geweld aan te pas komt, bedreiging, vernieling en het verstoren van de openbare orde (Jennissen en Blom, 2007). Dit baldadige, agressieve gedrag laat zich deels verklaren door de underdogpositie (zie hoofdstuk 1), die Marokkanen veelal in de Nederlandse samenleving innemen. Dit gedrag berust vaak op een bedreigd of gekwetst gevoel van eigenwaarde; een groot doch instabiel ego uit zich in een agressieve vorm van geldingsdrang (Van den Brink, 2001). Het ego van veel Marokkaanse jongeren wordt gekwetst door de sociale status die de bevolkingsgroep inneemt in de Nederlandse samenleving, de positie op de etnische hiërarchische ladder (zie hoofdstuk 3). Ter compensatie creëren Marokkaanse jongeren hun eigen straatcultuur met eigen sociale regels, waar een gewelddadige reputatie zelfs aantrekkelijk is. Andere jongeren zullen iemand met een gewelddadige reputatie niet gauw lastig vallen. Chalid, een Marokkaanse jongen uit Overtoomse Veld (Amsterdam), zegt hierover het volgende: “Op straat moet je eerst laten zien dat je een beetje gek kan doen, zodat je later zelf minder hoofdpijn (ongewenste problemen) hebt.” (De Jong, 2007). Delinquent gedrag wordt, in kringen van Marokkaanse straatjongeren, gezien als ‘stoer’; het vloeit voort uit een straatcultuur (De Jong, 2007). PVV-politicus Geert Wilders ziet het gedrag als inherent aan het Islamitische geloof; antropoloog/criminoloog Hans Werdmölder beschouwt het gedrag als een gevolg van een cultuurbotsing tussen de feminieme Nederlandse cultuur en de masculiene cultuur uit het Rifgebergte (Werdmölder, 2006). De beweringen van Werdmölder en Wilders zijn te beschouwen als unfair tegenover de doelgroep; 94% wordt immers niet verdacht van criminele activiteiten.

Hoofdstuk 3

Sociale afstanden

Marokkanen zijn al sinds de jaren '60 aanwezig in Nederland. Meer dan 10% van de allochtonen in Nederland heeft een Marokkaanse achtergrond (BosAtlas van Nederland). De bevolkingsgroep positioneert zich in de media via popmuziek, films en televisie. Langzaam maar zeker worden taalachterstanden en achterstanden op de arbeidsmarkt ingehaald. Toch genieten Marokkanen weinig aanzien in de Nederlandse samenleving. Met angst wordt er gekeken naar de religie die door veel van hen wordt aangehangen (zie hoofdstuk 1) en asocieert men de bevolkingsgroep met criminaliteit (zie hoofdstuk 2). Dit hoofdstuk gaat in op de mechanismen die ervoor zorgen dat Marokkanen het imago hebben dat ze hebben – welke vooral is ter herleiden naar de etnische hiërarchische ladder, waarop Marokkanen, samen met Turken, helemaal onderaan staan. Waar zij die bodempositie aan te danken hebben wordt helaas niet duidelijk, wel gaat het hoofdstuk in op de functie van deze ladder. Ook gaat het hoofdstuk in op acculturatiestrategieën; de pogingen van Marokkanen om zich staande te houden in de Nederlandse samenleving. Tot slot worden de ervaringen en belevingen van bevolkingsgroep zelf besproken. Na dit hoofdstuk kunnen er (voorzichtige) conclusies getrokken worden.

3.1 Integratie en andere acculturatiestrategieën

Wanneer iemand zich vestigt in een samenleving die anders is dan zijn eigen, zoekt hij of zij een manier om zich staande te houden in de nieuwe cultuur. Deze manier wordt een acculturatiestrategie genoemd. Er zijn vier acculturatiestrategieën te onderscheiden:

- Segregatie; hierbij wordt er vastgehouden aan de eigen cultuur van de persoon en wordt de cultuur van de ontvangende samenleving niet overgenomen.
- Integratie; hierbij vermengt de eigen cultuur zich met die van de ontvangende samenleving.
- Assimilatie; hierbij wordt de eigen cultuur ingeruild voor die van de ontvangende samenleving.
- Marginalisatie; hierbij verdwijnt de eigen cultuur maar wordt de cultuur van de ontvangende samenleving niet overgenomen.

(Chrysochoou, 2004; Bourhis e.a., 1997)

Van deze vier strategieën geniet integratie de meeste populariteit in Nederland; iedereen is vrij om de levensstijl van zijn of haar keuze aan te houden, mits er aansluiting wordt gevonden met de rest van de samenleving. Desondanks is het beleid niet van meet af aan ingericht op een wijze waarin integratie gestimuleerd wordt. Concentratiewijken en onderwijs in eigen taal belemmeren immers het contact met de ontvangende, Nederlandse samenleving en hiermee de integratie. Het huidige beleid richt zich op het terugdringen van de opgetreden segregatie (Veldboer en Duijvendak, 2004). Omdat het de bedoeling was dat de gastarbeiders die in kwamen wonen en werken (waaronder ook de Marokkanen, zie hoofdstuk 2) ook weer terug zouden keren naar hun thuisland, richtte het beleid zich aanvankelijk niet op integratie. Langzaam maar zeker kwam er een beleid van integratie op gang, enerzijds leren deel te nemen in de Nederlandse cultuur, anderzijds de eigenheid zoveel mogelijk intact houden. Dit tweesporenbeleid bood de gastarbeiders om, naar eigen wens, terug te keren of te blijven (Trappenburg, 2003). Het paradigma van de multiculturele samenleving waarin culturele diversiteit wordt aangemoedigd, en daarmee de algemene visie op integratie, lijkt na 9/11 en de moorden op Fortuyn en Van Gogh drastisch te zijn veranderd (Vink, 2007). De PVV wil

bijvoorbeeld dat overheidsinformatie uitsluitend in het Nederlands verstrekt wordt, dat hoofddoekjes in publieke functies niet gedragen worden, dat er een moratorium van 5 jaar komt op het bouwen van moskeeën en Islamitische scholen, en een nieuw eerste artikel van de grondwet: “christelijk/joods/humanistische cultuur moet in Nederland dominant blijven” (Wilders e.a., 2006). De voorbeelden van Wilders geven aan dat Nederlanders, althans een deel van hen, steeds meer geneigd zijn om assimilatie te vragen van nieuwe inwoners. Dat wat de Nederlandse of westerse cultuur niet eigen is, is steeds minder welkom in de samenleving. Ten opzichte van 1999 werd er in 2006 een hogere graad van aanpassing van nieuwe inwoners geëist in de publieke sfeer, maar opvallend genoeg niet in de privésfeer (Entzinger in Poppe en Verkuyten, 2007).

Naast opgetreden segregatie, nagestreefde integratie en de vraag om assimilatie is in Nederland ook een zekere marginalisatie waarneembaar. Jongeren met een Marokkaanse achtergrond, die in achterstandswijken (in vooral de grote steden) leven, hebben hun eigen straatcultuur ontwikkeld die losstaat van de Marokkaanse ‘thuis’cultuur en de cultuur van de ‘ontvangende’ Nederlandse samenleving. (De Jong, 2007).

Toch is integratie de meest voorkomende acculturatiestrategie. Veel Marokkanen spreken de Nederlandse taal redelijk tot goed, nemen deel aan de Nederlandse samenleving, maar behouden een aantal culturele waarden uit het thuisland. Hajar Alareachi van de Meiden van Halal zegt zelfs: “Ik houd van haring en hutspot. En met voetbal en Koninginnedag ben ik bijna een nationalist.” (Bos, 2007). Ondanks de integratie blijft er een sociale afstand tussen de Marokkaanse bevolkingsgroep en de rest van de samenleving. De sociale afstand tussen autochtone Nederlanders en Marokkanen is tussen 1999 en 2006 dramatisch vergroot. Dit is vooral het gevolg van een toegenomen negatieve houding van autochtonen ten opzichte van Marokkanen; omgekeerd is er nauwelijks iets veranderd (Entzinger in Poppe en Verkuyten, 2007).

3.2 Etnische hiërarchie

Sociale afstanden tussen bevolkingsgroepen, zoals tussen autochtonen en nieuwe inwoners van Nederland met een Marokkaanse afkomst, wijzen op een zekere etnische hiërarchie (Hagendoorn, 1995). Deze hiërarchie wordt gekend door drie aspecten: 1) een voorkeur voor de ingroup, 2) een consensus binnen de ingroup over de sociale afstand tot etnische outgroups, 3) een consensus op intergroup niveau over de etnische hiërarchie.

Over het algemeen bestaat er een voorkeur voor de eigen ingroup, omdat deze in een aantal behoeften bevredigt. De behoefte aan de veiligheid die geboden wordt door een context die op cultureel niveau ‘behapbaar’ is (Hagendoorn, 1995; Hutnik, 1991). De behoefte aan een ondersteunende, samenhangende sociale omgeving (Hagendoorn, 1995; Sumner 1906). De behoefte aan een positieve sociale identiteit, die tot stand komt doordat outgroups negatiever worden beoordeeld dan de ingroup (Hagendoorn, 1995; Tajfel, 1982).

Na de voorkeur voor de eigen groep (ingroup), zijn er ook vaststaande voorkeuren voor zekere outgroups in een algemeen aanvaarde volgorde. Dit blijkt een internationaal gegeven te zijn (Hagendoorn, 1995). De ladder van interetnische voorkeuren kan beschouwd worden als een (gedeelde) sociale representatie (*Shared Representation*) van de kijk die de ingroup heeft op de respectievelijke positie van etnische groepen in de samenleving (Hagendoorn, 1995). Een gedeelde representatie – gedeeld wil niet zeggen: identiek - is van belang in het maken van onderscheid tussen zelf en ander, maar ook in het herkennen van overeenkomsten tussen

zelf en ander. Dit speelt een belangrijke rol in interactie tussen verschillende mensen (Decety en Sommerville, 2003)

Dominante etnische groepen rechtvaardigen hun positie op de hiërarchische ladder door lagergeplaatste etnische groepen negatief te stereotyperen (Hagendoorn, 1995) of door vooroordelen te koesteren jegens lagergeplaatste groepen (Chrysochoou, 2004). Om een positieve sociale identiteit vast te houden, vergelijken de lagergeplaatste groepen zich op hun beurt weer met groepen die zich op ongeveer dezelfde hoogte bevinden (Hagendoorn, 1995). Ook waarderen zij zichzelf positiever op andere niveaus (Chrysochoou, 2004). De positie die iemand inneemt in de sociale hiërarchie is in grote mate bepalend voor zijn gedrag. Hoe stabiel die positie is, in hoeverre de statusoekening als legitiem wordt ervaren, en of het mogelijk is om groepslidmaatschap in te wisselen, hangt hiermee samen (Chrysochoou, 2004). Als etnische achtergrond een criterium is in de hiërarchie, is dat laatste natuurlijk niet zomaar mogelijk. De ladder van de etnische hiërarchie, die de populariteit van verschillende etnische bevolkingsgroepen meet, staat hierdoor behoorlijk vast. Iedereen heeft zijn plekje.

Op de ladder van interetnische voorkeuren scoren binnen de Nederlandse samenleving Marokkanen en Turken het laagst, zo blijkt uit onderzoek (Hagendoorn, 1995; Gijsberts en Dagevos, 2004; Pels en De Gruijter, 2004). Van alle etnische groepen worden zij als minst verdraagzaam, eerlijk en hulpvaardig aangemerkt. Een stijging in het aantal allochtone bewoners van een buurt maakt het oordeel dat autochtonen over Marokkanen hebben negatiever (Gijsberts en Dagevos, 2004). Dit lage oordeel gaat bijvoorbeeld gepaard met een gemiddeld laag opleidingsniveau en eenzijdige werkervaring van allochtonen werknemers, waardoor hun arbeidsproductiviteit lager wordt ingeschat door werkgevers. Het gevolg hiervan is, dat allochtonen (waaronder Marokkanen) eerder worden getroffen door werkloosheid als de economie terugloopt en later dan autochtonen van economisch herstel profiteren (Pels en De Gruijter, 2004).

De hiërarchie-indelingen die jongeren in Nederland toepassen, verschilt per etnische groep. In de consensus die autochtone jongeren hanteren is de hiërarchie vooral gerelateerd aan culturele verschillen; allochtone jongeren richten zich op sociaal-economische verschillen. Desalniettemin blijkt er wel een redelijke consensus te bestaan over de toegepaste etnische hiërarchielijn (Verkuyten e.a., 1996). Zelfs onder preadolescenten is er een algemene consensus over de etnische hiërarchie. Ook in deze leeftijdsgroep worden (autochtone) Nederlanders het hoogst gewaardeerd en staan Marokkanen, samen met de Turken, onderaan. De consensus over deze hiërarchische indeling bestaat zowel bij kinderen die sterk bevooroordeeld zijn als bij kinderen die dat niet zijn (Verkuyten en Kinket, 2000). Dit laatste feit geeft aan hoe diepgeworteld de etnische hiërarchie zijn plaats heeft in de samenleving. De etnische hiërarchische ladder, wordt algemeen gedeeld door alle generaties en alle bevolkingsgroepen. Ouderen en jongeren staan ongeveer even negatief tegenover Marokkanen; mensen van middelbare leeftijd zijn over het algemeen wat positiever (Gijsberts en Dagevos, 2004).

3.3 Ervaring en beleving

De positie binnen de etnische hiërarchie en de toegenomen vraag tot assimilatie heeft een zekere weerslag op Marokkanen in Nederland. Esmaa Alareachi, van de Meiden van Halal geeft aan: “Ik word nergens geweigerd maar voel wel de ogen in mijn rug, vanwege mijn hoofddoek.” Haar zus Hajar noemt, als ze spreekt over de missie van hun televisieprogramma, een voorval van vlak na de moord op Van Gogh: “Na de moord op Theo van Gogh riep een

man tegen me: het is jouw schuld! Sommige mensen weten echt niets. Hoe wij in elkaar zitten, wat wij doen.” (Beide citaten: Bos, 2007). De voelbaarheid van de wijze waarop er naar Marokkanen in Nederland wordt gekeken wordt duidelijk in deze voorbeelden; Marokkanen zijn zich bewust van hun sociale status.

Dit blijkt ook uit empirisch veldonderzoek onder Marokkaanse straatjongeren in Overtoomse Veld, Amsterdam. Hier heeft het wij-zij denken ertoe geleid dat autochtonen door de jongeren als vijand worden gezien. Doordat alle Marokkaanse jongeren als één groep worden gezien, worden de verhoudingen van wij-zij zichtbaar in conflictsituaties met mensen die door deze jongeren als vertegenwoordigers van de dominante samenleving worden beschouwd. Het delinquente gedrag (zie ook: hoofdstuk 2) wordt veroorzaakt door een zekere statusfrustratie. Verschillen in maatschappelijke status en generatie worden hierin als etnische en religieuze tegenstellingen gezien (De Jong, 2007). De ironie wil, dat dit soms ook wederzijds is (zie: hoofdstukken 1 en 2). Het anders-zijn en het verschil in sociale status speelt voor deze groep Marokkaanse jongeren dagelijks een rol. Ook zijn de jongeren zich bewust van de wijze waarop de media over hen schrijft (zie hoofdstuk 1): “Hun schrijven altijd negatieve dingen over ons. Daar wordt je para (opgefokt) van, weet je. Zou jij toch ook worden als mensen alleen maar dingen zeggen van: ‘dirk is crimineel dit. Dirk is dief dat. Dirk is terrorist.’ Is toch lelijk?” (De Jong, 2007)

Zowel de succesvolle televisiepersoonlijkheid als de straatjongens in Amsterdam voelen dat hun plaats in de etnische hiërarchie van de Nederlandse samenleving laag is. Ze krijgen te maken met generalisaties, vooroordelen en anders-zijn. Hiermee lijkt de etnische hiërarchische ladder ook gedeeld te worden door Marokkaanse Nederlanders. Dit maakt de ladder tot een intergroup gemeengoed; hij wordt niet alleen aan de ingroup (autochtonen) voorbehouden. Een consensus op intergroup niveau is dan ook één van de drie aspecten van de etnische hiërarchie (Hagendoorn, 1995). Deze consensus, of in elk geval de hiërarchie waarover de consensus bestaat, is de spil van het vraagstuk omtrent de situatie van Marokkanen in Nederland. Ze staan onderaan de ladder en weten dit. Islamofobie, stereotyperingen, negatieve berichten in de media, achterstellingen op de arbeidsmarkt; al deze zaken bevestigen deze positie.

Conclusie: verdere denkkaders

Om in mijn uiteindelijke onderzoek de vraag “*Hoe ervaren Marokkaanse jongeren hun sociale status binnen de Nederlandse samenleving en waardoor laat dit gegeven zich verklaren?*” te beantwoorden, is enige voorkennis vereist. Omwille van deze benodigde voorkennis heb ik deze literatuurstudie gedaan. Uiteraard is in deze studie niet alle kennis die er bestaat op dit onderwerp terug te vinden; edoch ben ik van mening dat de informatie die noodzakelijk is om mijn onderzoek te doen in deze literatuurstudie is terug te vinden. Om tot deze literatuurstudie te komen heb ik drie vragen bij mijn onderzoeksvragen gesteld.

1. Wat is er aan de hand?
2. Om wie gaat het?
3. Hoe gaat dit in zijn werk?

In mijn onderzoek, en dus ook in de literatuurstudie, staat de situatie van Marokkanen in de Nederlandse samenleving centraal. Deze situatie staat onder druk door een negatievere houding ten opzichte van integratie van de autochtone meerderheid in Nederland. Marokkanen worden beschouwd als anders; zij staan – samen met Turken – onderaan de *etnische hiërarchische ladder*. Wat het verband is tussen de positie op deze ladder en de problemen waarmee zij in de samenleving geconfronteerd worden (correlatie, causaal?) laat ik graag over aan kwantitatieve wetenschappers.

Binnen de Nederlandse samenleving is er een stroming die negatief staat ten opzichte van de Islam, de godsdienst van veel Marokkanen. In het verleden is de Islam *gemigrantiseerd* en door bepaalde bevolkingsgroepen, waaronder de Marokkanen, geclaimd als cultuureigen voor hun land van herkomst. Hierdoor worden (leden van) die bevolkingsgroepen vereenzelvigd met de Islam. In 2004 kenden de spanningen, als gevolg van een *clash* tussen Islamofobe autochtonen en Moslims, een hoogtepunt na de moord op Theo van Gogh. Hierna werd het rustiger, hoewel de Islamofobe politieke stroming – vertegenwoordigd door de PVV – nog altijd sterk leeft binnen (een deel van) de autochtone bevolking.

Naast de druk op religie, hebben Marokkanen in Nederland ook te maken met achterstanden. Ze zijn oververtegenwoordigd in de onderklasse en veel van hen (met name in de eerste generatie) hebben taalproblemen. Ook op de arbeidsmarkt heeft de bevolkingsgroep een achterstand. Hieraan liggen verschillende factoren ten grondslag, maar discriminatie speelt ook een rol. Een middenklasse is echter in opkomst en ook de arbeidsmarktachterstand wordt ingehaald – zij het in beperkte mate.

De taalachterstand en het feit dat Marokkanen als onderklasse vrij geconcentreerd leven, wijzen op een zekere mate van *segregatie* van de samenleving. Dit, terwijl de samenleving in steeds grotere mate een naar *assimilatie* neigende vorm van *integratie* verlangt van haar nieuwe inwoners. Bepaalde groepen Marokkaanse jongeren zijn *gemarginaliseerd* en staan zowel buiten de Marokkaanse als buiten de Nederlandse cultuur. Hun straatcultuur wordt door autochtonen echter soms gezien als inherent aan een Marokkaanse of Islamitische achtergrond. Dit – en veelvuldige negatieve berichtgeving in de media – dragen bij aan een ongunstig imago van de bevolkingsgroep, alsmede aan hun gevoel van onbehagen over hun maatschappelijk aanzien.

Doordat etnische groepen zichzelf met elkaar vergelijken, ontstaat er een *etnische hiërarchische ladder*. Uit die vergelijking proberen groepen een positief zelfbeeld te creëren,

door andere groepen onder zich te plaatsen. Uit dit proces ontstaat een consensus tussen de verschillende groepen – de ‘ladder’ is gemeengoed in de gehele samenleving. Marokkanen staan onderaan deze ladder en zijn zich hiervan bewust. De bevolkingsgroep emancipeert echter; achterstanden worden ingehaald en in de populaire cultuur (muziek, film, tv) is de bevolkingsgroep in opkomst. Hiermee is de bevolkingsgroep als geheel echter nog niet opgeklimmen en de vraag is of – en zo ja, wanneer – zij dit nog zullen doen. Vanwege de brede consensus over de *etnische hiërarchische ladder* is het immers moeilijk om hierop een andere positie te krijgen. Zelfs een succesvolle Nederlands-Marokkaanse tv-persoonlijkheid voelt nog dat er op een bepaalde manier naar Marokkanen wordt gekeken en dat die manier niet positief is.

In mijn onderzoek wil ik de betekenis van het mechanisme van de etnische hiërarchische ladder voor Marokkaanse achterhalen. Wat betekent het om tot de bevolkingsgroep te behoren die het laagst in aanzien staat? Wat betekent de bejegening van de bevolkingsgroep voor de individuele jongere? Herkent een Marokkaanse jongere deze situatie? In hoeverre is deze situatie op hem of haar van toepassing? Dat zijn zaken die ik in mijn onderzoek probeer te achterhalen. Op basis van de gegevens in deze literatuurstudie zijn echter ook andere onderzoeken denkbaar; er zouden andere vragen kunnen worden gesteld. Wat maakt bijvoorbeeld dat de Marokkanen onderaan de ladder staan? Ik hoop dat de antwoorden waarop ik in dit onderzoek niet kan jagen ook nog eens komen. Dankzij onderzoek van mezelf, of van een ander. Want alles in ogenschouw nemend, is mijn belangrijkste conclusie dat Marokkanen in Nederland een erg interessante doelgroep zijn.

Gebruikte literatuur

Auteur onbekend (ANP), Arbeidsmarkt verbeterd voor allochtonen, AD, 24 januari 2008.

Auteur onbekend (ANP), GroenLinks: wel discriminatie op arbeidsmarkt, Trouw, 9 november 2006

Auteur onbekend (ANP), Het Schnitzelparadijs voorbij Shouf Shouf Habibi!, AD 2 november 2005

Auteur onbekend (ANP), Onderzoeksbureau: wel discriminatie op arbeidsmarkt, Trouw, 2 november 2006

Auteur onbekend (ANP), Shouf shouf habibi! best bezocht in 2004, AD, 4 januari 2005

Auteur onbekend, Allochtone jongeren jagen op homo's, De Telegraaf, 15 juni 2007

Auteur onbekend, Discotheek mag 'Marokkanen' weigeren, AD, 4 juli 2007

Auteur onbekend, Door Marrokanen weggetreiterd, De Telegraaf, 11 mei 2007

Auteur onbekend, Marokkanen gooien homo in het water, De Telegraaf, 25 mei 2007

Auteur onbekend, Marokkanen spugen op portret Van Gogh, De Telegraaf, 3 november 2004

Auteur onbekend, Moslims halen schouders op om islamfilm Wilders, website Nieuwsfeit, 29 november 2007.

Auteur onbekend, PVV wil stadionverbod voor Marokkanen, AD, 13 mei 2007

Bessems, K., Verdonk ziet afwijzen door afkomst niet, Trouw, 19 januari 2005

Bos, M., De meiden van Halal: 'Wij zijn Hollanders, een product van dit land', Intermediair, 9 mei 2007

Bourhis, R.Y., Moïse, L.C., Perreault, S. en Sénécal, S., Towards an interactive acculturation model: A social psychological approach, International Journal of Psychology, 32, 369-86, 1997

Bovenkerk, F. (redactie), Omdat zij zo anders zijn, Boom, 1978

Cabenda, P. en Van Driel A., De tijd is rijp, Volkskrant, Kunst & Cultuur, 7 november 2002

Chryssouchoou, X., Cultural Diversity, Its Social Psychology, Blackwell Publishing, 2004

De Jong, J.D., Kapot Moeilijk, een etnografisch onderzoek naar opvallend delinquent gedrag van 'Marokkaanse' jongens, Aksant, 2007

De Pater, Dr. B.C. (coördinerend projectadviseur), De Bosatlas van Nederland, uitgeverij Wolters-Noordhoff, 2007

Decety, J en Sommerville J.A., Shared representations between self and other: a social cognitive neuroscience view, Trends in Cognitive Sciences, Volume 7, Issue 12, Pages 527-533, 2003

Den Hartog, T. en Tates, T., Justitie stelt alle Marokkanen in kwaad daglicht, AD, 19 januari 2008

Geuijen, Drs. C.H.M. (redactie), Multiculturalisme, uitgeverij Lemma, 1998

Gijsberts, M., Dagevos, J., Concentratie en wederzijdse beeldvorming tussen autochtonen en allochtonen, Migrantenstudies, (20) 3, pp 145 – 168, 2004)

Gras, Bovenkerk, Gorter, Kruiswijk, Ramssoedh, Een schijn van kans, uitgever onbekend, 1995

Groen Iñaki Oñorbe Genovesi, J., Allochtonen enthousiast over Fortuyn, de Volkskrant, Binnenland, 4 mei 2002

Groen, J. en Kruijt, M., Bijna helft jonge Marokkanen antiwesters, Volkskrant, 14 juni 2006

Hagendoorn, L., Intergroup Biases in Multiple Group Systems: The Perception of Ethnic

Hierarchies, European Review of Social Psychology, 6:1, 199 – 228, 1995

Herderscheê, G. en De Sloover, S., Discriminatie vaak oorzaak werkloosheid allochtonen, de Volkskrant, Economie, 15 november 2007

Homan, M., Generatie Lonsdale, Extreem-rechtse jongeren in Nederland na Fortuyn en Van Gogh, uitgeverij Houtekiet, 2006

Hutnik, N., Ethnic Minority Identity. Oxford: Clarendon Press., 1991

Irrgang, Drs E., Van Raak, Dr. R, Sas, Dr. P., Schouten, N, Leest u zijn boeken maar. De pimpelpaarse antwoorden van Pim Fortuyn, wetenschappelijk bureau SP, 2002

Jennissen, R.P.W., Blom, M., Allochtone en autochtone verdachten van verschillende delicttypen nader bekeken, WODC-cahier, 2007

Pels, T., De Gruijter, M., Hoe vergaat het de nazaten van de ‘gastarbeiders’? Ontwikkelingen onder Marokkanen in Nederland, Sociologische Gids, Jaargang 51, 2004

Pope, E., en Verkuyten, M., Culture and Conflict, Aksant, 2007

Roelandt, Th. J. A. Verscheidenheid in ongelijkheid. Een studie naar etnische stratificatie en onderklassevorming in de Nederlandse samenleving, Thesis Publishers, 1994

Schnabel, Prof. Dr. P. (directeur), In het zicht van de toekomst, Sociaal en Cultureel Rapport 2004, SCP 2004

- Sumner, G., *Folkways*. New York: Ginn, 1906
- Tajfel, H., *Social Identity and Intergroup Relations*. Cambridge: Cambridge University Press, 1982
- Trappenburg, M.J., *Had het anders gekund? Over het Nederlandse integratiebeleid*, Boom, 2003
- Van den Brink, G., *Geweld als uitdaging, De betekenis van agressief gedrag bij jongeren*, NIZW, 2001
- Van der Werf, S., *Allochtonen*, uitgeverij Coutinho, 1998
- Van Hoof, J. en Van Ruysseveldt, J. (redactie), *Sociologie en de moderne samenleving, maatschappelijke veranderingen van de industriële revolutie tot in de 21 eeuw*, uitgeverij Boom, 1996
- Van Tilburg, W., Boerman, F.A. en Prins, L., *Landelijke Criminaliteitskaart 2002. Aangifte- en verdachtenanalyse op basis van HKS-gegevens*, KLPD, 2003
- Veldboer, L. en Duijvendak, J.W., *Wonen en integratiebeleid: een gemengd beeld*, Sociologische Gids, 2004
- Verkuyten, M., Hagendoorn, L., Masson, K., *The Ethnic Hierarchy Among Majority and Minority Youth In The Netherlands*, *Journal of Applied Social Psychology* 26 (12), 1104–1118, 1996
- Verkuyten, M., Kinket, B., *Social Distances in a Multi ethnic Society: The Ethnic Hierarchy amongst Dutch Preadolescents*, *Social Psychology Quarterly*, vol. 63, no.1, 75-85, 2000
- Vink, M.P., *Dutch 'Multiculturalism' Beyond the Pillarisation Myth*, *Political Studies Review* 5 (3), 337–350, 2007
- Werdmolder, H., *Wilders snapt criminele Marokkanen niet*, *Volkskrant, Forum*, 12 oktober 2006
- Wilders, G. en anderen, *Verkiezingspamflet PVV*, 2006
- Wilders, G., *Genoeg is genoeg: verbied de Koran*, *de Volkskrant, Forum*, 8 augustus 2007
- Woerdman, E., *Politiek en Politicologie*, uitgeverij Wolters-Noordhoff, 1999